

**ПРОЗВІШЧЫ ЯК СРОДАК ХАРАКТАРЫСТЫКІ І АЦЭНКІ
ПЕРСАНАЖАЎ ЛІТАРАТУРНЫХ ТВОРАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ
ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ СУЧАСНЫХ БЕРАСЦЕЙСКІХ
ПІСЬМЕННІКАЎ)**

Насычаная драматычнымі падзеямі айчынная гісторыя XX стагоддзя стала прадметам мастацкага асэнсавання ў гістарычнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў: у зборніку аповесцяў і апавяданняў “Крылаты конь” Клаўдзіі Каліны, рамане “Без ангелаў” Г. Марчука і аповесці “Кожны чацвёрты” Уладзіміра Дамашэвіча. У цэнтры мастацкага свету, створанага ў раманах, аповесцях і апавяданнях берасцейскіх аўтараў, – поўныя драматызму і напружання падзеі Першай і Другой сусветных войнаў, а таксама цяжкія дзесяцігоддзі пасляваеннага абнаўлення краіны. Ствараючы карціны мінулага нашай зямлі, пісьменнікі ўмела выкарыстоўваюць прагматычны зарад, нацыянальна-культурную інфармацыю і вобразна-выяўленчыя ўласцівасці ўласных імёнаў.

Многія прозвішчы літаратурных герояў з’яўляюцца гаваркімі паэтонімамі. Раскрыццё “затушаванай”, “зацёмненай” унутранай формы найменняў адбываецца пры дапамозе такіх сродкаў, як псіхалагічная характарыстыка персанажа, апісанне знешняга выгляду, учынкаў героя ў сюжэтным дзеянні. Паэтонімы могуць характарызаваць маральныя якасці, рысы характару персанажаў (*Мурашка, Граковіч, Ваўчэцкі, Карась*). У канцэнтраваным выглядзе гаваркія антрапонімы могуць накрэсліваць праграму лёсу літаратурнага героя (*Бяда, Ярэмич*), даваць уяўленне пра знешнасць носбіта прозвішча (*Малечка*).

Прыкладам гаваркога оніма з’яўляецца прозвішча галоўнай гераіні аповесці К. Каліны “Бурштынавыя пацеркі”. У аснове прозвішча Марыі *Зямелькі* – назва “ўсеагульнай крыніцы жыцця, маці ўсяго жывога, у тым ліку і чалавека. Уяўленні аб *зямлі* цесна звязаныя з паняццем роду, радзімы,

краіны” [1, с. 200]. З глыбокай старажытнасці ў свядомасці нашых продкаў “зямля з’яўлялася крытэрыем чалавечай маральнасці” [1, с. 201]. Марыя **Зямелька**, якая паходзіць з роду *земляробаў*, прытрымліваецца ў жыцці спрадвечных народных маральных законаў і нормаў. Дзяўчына рупліва працуе, імкнучыся стаць музыкантам, удзельнічае ў самадзейных канцэртах для жыхароў разбуранага пасляваеннага горада і параненых вайскоўцаў. Нягледзячы на слабае здароўе, вольны час Марыя прысвячае адказнай працы – догляду “цяжкіх” хворых у шпіталі: *“Кажуць, што на вайне чалавек да ўсяго прывыкае: да посвісту куль, да разрываў снарадаў, да крыві, нават да смерці. Не ведаю, можа, і так... Я не магла прывыкнуць да калецтва ў шпіталі. У мяне на чымі балела сэрца, і я працыналася, піла лякарства, якое зварыла мне бабуля Пракса. Яна ведала маё сэрца, ёй нават не трэба было гаварыць, што ў мяне ные. Старая сказала, каб я не так часта прыходзіла дзяжурыць, а то захварэю. Але я не магла ўжо не хадзіць у шпіталь, гэта было маім абавязкам, нават большым, чым абавязак, – патрэбай”* [3, с. 148]. Менавіта **Зямелька** словам і справай падтрымлівае сяброўку Надзею ў яе цяжкім і адказным рашэнні – стаць спадарожніцай жыцця сляпога хлопца.

Значымым, характарыстычным з’яўляецца прозвішча галоўнага героя рамана “Без ангелаў” Сяргея **Бяды**. Яно можа ўспрымацца як жорсткае накіраванне чалавеку гараваць, пакутаваць. Чытач назірае за фарміраваннем светапогляду і маральных якасцяў героя твора – сына савецкай эпохі. Спытана Сяргей адзначае: *“З юнацтва я шчыра і аддана верыў нашым кіраўнікам, друкаванае слова выклікала павагу, поўны давер. Перадавіца “Правды” замяніла мне Біблію. Я прымаў усё на веру, не задумваючыся”* [4, с. 116]. Пісьменнік з надзвычайнай дакладнасцю фіксуе разлад, расчараванне ў жыцці “*правільнага, ідэйнага савецкага чалавека*”. Страціўшы ідэалы, герой не змог знайсці свайго месца ў жыцці, забытаўся ў ніцях часу. *“Нешта ў маёй душы пасля ўсіх непрыемнасцяў надламалася... Я быў падобны на пясок, які размываюць на беразе хвалі”* [4, с. 132]. Сімвалічным з’яўляецца сон Сяргея. *“Мне аднойчы так і прыснілася, што нясу крыж, але не драўляны, а чыгунны,*

цяжкі, цяжкі” [4, с. 132]. Аўтар падкрэслівае, што галоўная бяда яго героя – жыццё бездухоўнае, без спагады да людзей, без веры. *“Што зробіць голы чалавек, калі ён сам будзе без любові, без Бога. Без сумлення”* [4, с. 132]. **Бяда** не змог знайсці сябе ні ў кар’еры, ні ў грамадскім жыцці, ні ў сям’і. Не прынёс ён радасці, любові, шчасця блізкім людзям – жонцы, дзецям. Характарыстычнае прозвішча **Бяда** – свайго роду прадказанне трагічнага лёсу не толькі аднаго чалавека, але і цэлага пакалення, духоўна аголенага, атручанага ідэалогіяй, скалечанага нянавісцю і злосцю.

Насычана семантычнымі нюансамі прозвішча **Ваўчэцкі**, якое належыць герою аповесці У. Дамашэвіча “Кожны чацвёрты”. У аснове прозвішча ляжыць назва звера, што ў народнай свядомасці надзелены такімі рысамі, як мужнасць, смеласць. Герой твора мае такія якасці: *“Ваўчэцкі падабаўся Паланейчыку сваёю адвагаю, але часам ён бравіраваў і лішне лез на ражон”* [2, с. 19]. З **воўкам** у народзе звязваюцца такія рысы, як злосць, агрэсіўнасць, бязлітаснасць. Апелятыўная семантыка прозвішча ажывае ў аўтарскім апісанні персанажа: *“Чужое акупанцкае адзенне на Ваўчэцкім нібы злілося з яго сваім, звераватым, воўчым: трохі прыўзнятая верхняя губа і белыя зубы, з якіх вырываліся з роўнага паўкола два разцы, як іклы, рабілі на яго твары падабенства звярынага аскалу”* [2, с. 140]. Герой бязлітасна забівае сям’ю чалавека, якога абвінавачвалі ў даносе на сям’ю Ваўчэцкіх, знішчанай акупантамі. У славянскай міфалогіі “**воўк** – сімвал мудрасці, празорлівасці” [1, с. 90]. Такія якасці ў выніку напружанага і балючага роздуму пасля здзейсненага злачынства фарміруюцца і ў героя твора. З цягам часу Ваўчэцкі пачынае разумець, што дабро і зло – катэгорыі адносныя, і тое, што ён лічыць справядлівасцю, з пункту гледжання Божых законаў, – зло, злачынства. У выніку напружаных маральна-духоўных пошукаў герой прыходзіць да мудрай высновы: *“зло нараджае зло, і злом яго ніколі не выкараніш”* [2, с. 120].

Гаваркое прозвішча можа лаканічна акрэсліваць знешнасць персанажа. Так, у рамане “Без ангелаў” чытач знаёміцца з легендай пра Яна **Багатырэвіча**. Слоўны партрэт асілка Яна – ключ да разумення сэнсу

прозвішча: “**Багатыр** Ян служыў у пана конюхам. Прыгожы быў і **ростам два метры**” [4, с. 58].

Побач з прыёмам адпаведнасці сэнсу прозвішча сутнасці створанага вобраза берасцейскія аўтары выкарыстоўваюць прыём кантрасту, калі семантыка паэтоніма супрацьлеглая рысам персанажа. Так, у апавяданні Клаўдзіі Каліны “Піяніна” камічны эфект ствараецца за кошт неадпаведнасці гаваркога прозвішча **Малечка** знешнасці вялізнага, нязграбнага салдата: “Усе пасмейваліся з **Малечкі**, з яго плашч-палаткі, сшытай з дзвюх палатак, і з недарэчнага прозвішча, бо куды здатней было б яму звацца **Вялічкам**. Быў высачэзны, дзябёлы, шыракаплечы, насаты, вірлавокі, з цяжкімі, як гіры, рукамі і агромністымі ступакамі. Ногі былі такія вялікія, што хлапец ніяк не мог сабе падабраць ботаў. І таму ў яго заўсёды ці нешта ціснула, ці муляла, і ён проста сцізорыкам прапоруваў у перадках ботаў дзіркі, каб хоць трохі даць волю пальцам” [3, с. 152-153].

Вобразна-выяўленчыя ўласцівасці прозвішчаў-паэтонімаў абумоўлены іх багатым лексічным фонам, які актуалізуецца ў кантэксце мастацкага твора, што дазваляе гаваркім антрапонімам выражаць аўтарскую характарыстыку і ацэнку героя, жыццёвай з’явы, падзеі, факта.

Літаратура:

1. Беларуская міфалогія : энцыклап. слоўнік / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2- выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
2. Дамашэвіч, У. Кожны чацвёрты : аповесць / У. Дамашэвіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 145 с.
3. Каліна, К. Крылаты конь : аповесці, апавяданні / К. Каліна. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – 145 с.
4. Марчук, Г. Без ангелаў : раман, апавяданні / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 256 с.

